

درس نامه نهج البلاغه

بیرون شناخت

جلد اول

بخشعلی قنبری

دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

انتشارات مؤسسه‌های

سرشناسه	قنبری، بخشعلی، ۱۳۴۳ -
عنوان و نام پدیدآور	درس نامه نهج البلاغه / بخشعلی قنبری.
مشخصات نشر	تهران: نوشناخت، ۱۳۹۵-
مشخصات ظاهری	ج ۴
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۹۳۷۴۵-۴-۳: ۱۵۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه.
مندرجات	ج ۱. بیرون شناخت
موضوع	علی بن ابی طالب(ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه - بررسی و شناخت
موضوع	Ali ibn Abi-talib, Imam I. Nahjol - Balaghah -- Surveys
موضوع	علی بن ابی طالب(ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه - راهنمای آموزشی
موضوع	Ali ibn Abi-talib, Imam I. Nahjol - Balaghah -- Study and teaching
موضوع	علی بن ابی طالب(ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه - تحقیق
موضوع	Ali ibn Abi-talib, Imam I. Nahjol - Balaghah -- Research
رده بندی کنگره	۱۳۳۰/۹۵۴: ۱۳۳۸/۰۵ BP
رده بندی دیویی	۲۹۷/۵۹۱۵
شماره کتابشناسی ملی	۱۳۶۰۱

درس نامه نهج البلاغه؛ بینان شناخت جلد

بخشعلی قنبری

دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

ناشر: انتشارات نوشناخت

ویراستار فنی و ادبی: سپیده سیدفرجی

صفحه آرا: آمنه دارایی

چاپ نخست: پاییز ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰ نسخه

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

حق چاپ و نشر محفوظ است.

انتشارات نوشناخت

نشانی: تهران، خیابان انقلاب، بین فلسطین و ابوریحان، پست مهارت،

خانه هنر، پ ۴، واحد ۱۳.

تلفن: ۰۹۳۸۹۵۱۵۹۹۳

www.noshenakht.com

info@noshenakht.com

سخن ناشر

کتاب‌های مقدس و متون معتبر پایه‌های اصلی هر دینی هستند. در اسلام نیز بعد از قرآن، آثار حدیثی در تبیین و بسط عقاید و آموزه‌های قرآن نقش اساسی داشته‌اند. در این میان نهج البلاغه جایز اهمیت بسیاری است. این کتاب از زمان شکل‌گیری‌اش (چهارصد هجری) تاکنون مورد توجه و رجوع عام و خاص بوده و آثار متعددی درباره‌ی آن به نگارش درآمده است و این رساله هم‌چنان دارد.

آموزش این کتاب شریف، یکی از اموری است که پس از انقلاب اسلامی مورد توجه قرار گرفته و با تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی، هم رشته‌های مربوطه و هم کرسی‌های درس عمومی و اختصاصی پیرامون این کتاب دایر شده‌اند. افزون بر این، آموزش غیررسمی و عام این اثر ارزنده در فرهنگسراها، سرای محله‌ها، هیئت‌ها، مساجد و مؤسسات قرآنی و فرهنگی آغاز شده و ادامه دارد.

در ادامه این تحول، جلد نخست از مجموعه «رساله‌های نهج البلاغه» (جلد ۴) و جهان‌نگری عرفانی (تفسیر موضوعی)، تألیف دکتر بخشعلی دینی (کتاب حاضر) به زیور طبع آراسته شده است.

امید است که نشر این آثار در عمومیت یافتن آموزش نهج البلاغه مؤثر بوده باشد.

نشر نوشتاخت

www.NoShenakht.com

فهرست

مقدمه.....	۱۱
------------	----

فصل اول: کلیات

درس اول.....	۱۹
اهداف آموزشی.....	۱۹
دانش عظیم امام علی (ع).....	۱۹
روش‌های تدریس.....	۲۳
گردآورنده نهج البلاغه.....	۲۵
تحولات سیاسی شیعیان در قرن چهارم.....	۲۵
مروری بر زندگی سید رضی (ره).....	۲۸
وضعیت اجتماعی و فرهنگی.....	۳۰
اساتید و شاگردان سید رضی (ره).....	۳۱
جایگاه فرهنگی سید رضی (ره).....	۳۲
مقام ادبی سید رضی (ره).....	۳۳
مناصب اجتماعی سید رضی (ره).....	۳۶
جایگاه علمی و تألیفات سید رضی (ره).....	۳۶
وفات سید رضی (ره).....	۳۷
درس دوم.....	۳۸
اهداف آموزشی.....	۳۸
چگونگی گردآوری نهج البلاغه.....	۳۸
عوامل فصاحت و بلاغت نهج البلاغه.....	۴۳

جایگاه معنوی، علمی و ادبی امام علی (ع) و نهج البلاغه ۴۶

فصل دوم: نسخه ها

درس سوم ۵۵

اهداف آموزشی ۵۵

آغاز ۵۵

فصل سوم: مصادر و اسانید نهج البلاغه

درس چهارم ۶۵

اهداف آموزشی ۶۵

آغاز ۶۵

حفاظ نهج البلاغه ۷۶

درس پنجم ۷۸

اهداف آموزشی ۷۸

مأخذ پژوهشی نهج البلاغه ۷۸

سؤالات و شبهات ابن خلکان ۷۹

اختلاف نسخ نهج البلاغه ۹۲

فصل چهارم: ترجمه ها و شرح ها

درس ششم ۹۹

اهداف آموزشی ۹۹

ترجمه های نهج البلاغه ۹۹

درس هفتم ۱۱۶

اهداف آموزشی ۱۱۶

درس هشتم ۱۲۶

۱۲۶.....	اهداف آموزشی
۱۳۵.....	اقدامات دیگر شارح

فصل پنجم: فرهنگ‌ها و معاجیم

۱۴۷.....	درس نهم
۱۴۷.....	اهداف آموزشی
۱۴۷.....	آغاز
۱۴۸.....	ابزارهای کمک پژوهشی نهج البلاغه
۱۵۰.....	علوم مقدماتی

فصل ششم: آموزش از مطالب نهج البلاغه

۱۵۵.....	بخش اول: شماره خطبه‌ها و کلمات امیرمومنان (ع)
۱۵۶.....	الف) قبل از خلافت و زمامداری
۱۵۶.....	ب) هنگامه خلافت
۱۵۶.....	ج) دوران پنج‌ساله زمامداری
۱۵۸.....	بخش دوم: نامه‌ها
۱۶۰.....	بخش سوم: حکمت‌ها
۱۶۱.....	تقسیم‌بندی دیگری از مطالب نهج البلاغه

فصل هفتم: سبک‌های بیانی

۱۶۹.....	درس دهم
۱۶۹.....	اهداف آموزشی
۱۶۹.....	آغاز
۱۸۵.....	منابع

نزول و ظهور قرآن کریم در شبه جزیره عربستان از همان ابتدا نویدبخش تحولات مثبت در این سرزمین بود؛ سرزمینی که از فرهنگ و اخلاق جز قطعاتی شعر در اختیار نداشت و به رغم استواری ایبی اشعار یادشده هرگز از محتوای اخلاقی و انسانی لازمی بهره مند نبود و موضوعات آنرا به امر معمولی و بعضاً پست اختصاص یافته بود. در یک کلام فرهنگ جاهلیت بر عرب شبه جزیره حاکم بود و ارزش های متعالی را وارونه تفسیر می کردند، چنان که آدم کشی را شجاعت، به مار می آوردند.

وقتی قرآن ظاهر شد عرب جاهل و جاهلیت خویش به کمال رسیده بود؛ یعنی وضعیتی که داشت به احتمال قوی نرسیده از آن بدتر شود. اما این کتاب ادبیات و محتوایی با خود آورد که کاملاً با آن فرهنگ متلاف داشت هر چند که به آن زبان و در همان بستر زمانی و مکانی متولد شده بود. قرآن کریم پس از آنکه در بسط و گسترش فرهنگ خویش توفیقات لازم را به دست آورد، علاقه مندان آن در بسط و گسترش عقاید، آموزه ها و ادبیات آن کوشیدند و پیروان پیامبر (ص) در کدام حد توان خویش، مساعی خویش را در راه بسط و ترویج این فرهنگ جدید مصروف داشتند.

این حرکت به عصر حیات پیامبر (ص) محدود نبود بلکه پس از رحلت آن حضرت نیز ادامه یافت و خلفای وقت نیز هر کدام در این راه کوشش ها کردند. اما چون نوبت خلیفه چهارم از خلفای راشدین یعنی علی (ع) رسید با تکیه بر علم و اطلاعاتی که داشت اقدام به توضیح و تفسیر متن قرآن به اشکال مختلف کرد؛ گاه به طور مستقیم و مستقل به تفسیر قرآن کریم پرداخت که تفسیر ابن عباس محصول بخشی از این کوشش هاست که امروزه در دسترس است. گاهی نیز در لابه لای سخنانی که به مناسبت های مختلف ایراد می کرد، به

توضیح برخی آیات قرآن می پرداخت. و گاهی بی آنکه الفاظ آیه خاصی را در نظر داشته باشد مطالبی را بیان می کرد که مآلاً به یکی از آیات قرآن بازمی گشت.

بخشی از این سخنان در نهج البلاغه آمده که سیدرضی (ره) در سال ۴۰۰ ق. گرد آورده است. البته این کتاب حاوی تمام سخنان علی (ع) نیست و مطالبی هم که در آن آمده لزوماً تفسیر مستقیم آیات قرآن کریم نیستند بلکه برخی از آنها (که البته نسبت به حجم نهج البلاغه تعدادشان کم است) به طور مستقیم به تفسیر آیات اختصاص یافته اما بخش عمده آنها یا مطالب مستقل اند که در آنها اشاره ای به قرآن کریم نشده و برخی دیگر نیز تلویحاً به آیات قرآن اشاره دارند. اما مجموعاً می توان گفت که نهج البلاغه ترجمان قرآن کریم است.

از آنجا که این کتاب ممرعه سخنانی است که علی (ع) در محافل و مجالس مختلف بیان کرده در نتیجه سبک های گوناگونی کم و بیش متفاوت در آن مشاهده می شود. در بعضی جاها واژگان استفاده شده ساده و بهمانی قابل فهم اند اما در مواردی چنین نیست بلکه واژگان بعضاً نامأنوس به کار رفته است. این مسئله، آشنایی و آموزش نهج البلاغه را با دشواری مواجه می سازد در نتیجه نمی توان به علاقه مندان به این کتاب توصیه کرد که کتاب را از اول تا آخر مطالعه کنند؛ زیرا به لحاظ اسان یابی و دیریابی، عبارات یکدست نیستند؛ مثلاً خطبه یک از مهم ترین درعین حال از مشکل ترین بخش های نهج البلاغه است که در آغاز این کتاب قرار گرفته است.

از این جهت نهج البلاغه کتابی است که برای آشنایی و فهم آن داشتن ارزش آموزشی ضروری است. بدون آموزش بسا که خواننده با مراجعه و مطالعه نهج البلاغه مطالبی حاصل کند اما شاید نتواند آن طور که شایسته است به هدف نهایی این اثر دست یابد، به ویژه اگر علاقه مند به نهج البلاغه درصدد استمرار مطالعات خود بوده، پژوهشگری را آغاز نماید. وقتی نهج البلاغه آموزش نداند که علی (ع) که بود و چه نوع زیست علمی را پشت سر گذاشته، در چه فضایی رشد و نمو کرده، با چه دانش هایی آشنا بوده، چه نسبتی با

پیامبر (ص) و قرآن و ادبیات عرب داشته و سؤالاتی از این قبیل امکان شناخت دقیق نهج البلاغه را به دست نخواهد آورد.

به علاوه سید رضی (ره) که بود و چه روندی را در تهیه نهج البلاغه طی کرد؟ اسناد این کتاب کدام‌اند؟ و... همه و همه پیش از ورود به نهج البلاغه لازم و ضروری‌اند. شکی نیست که پیش از همه اینها دست داشتن در برخی دانش‌ها نیز در تعمیق فهم این اثر مفید بلکه ضروری است. به عنوان مثال آشنایی به زبان عربی در حد و اندازه‌ای لازم است که نهج البلاغه را در دانستن مقاصد نهج البلاغه یاری کند.

تاکنون آثار قابل ملاحظه‌ای در این موضوع به نگارش درآمده است اما هر کدام از آنها به رغم داشتن مزایایی، معایب و کاستی‌هایی هم دارند. از این دست آثار می‌توان به پرتوی از نهج البلاغه سید جواد مصطفائی، آموزش نهج البلاغه به قلم محمد مهدی جعفری، چشمه خورشید به قلم مصطفی دلشاد تهرانی، نامت نامه نهج البلاغه نگارش احمد غلامعلی اشاره کرد که هر کدام توانسته‌اند بخشی از فضایل این کتاب را آشکار نمایند. اما به رغم این کارهای ارزنده، در اثر حاضر ویژگی‌هایی وجود دارد که در آثار یادشده نیامده و یا نویسندگان، آنها را مدنظر قرار نداده‌اند؛ به عنوان مثال می‌توان به نوع نگارش راقم این سطور در پردازش مطالب و نیز فصل‌بندی و درعین حال گزینشی دیسی اشاره کرد. به علاوه آثار یادشده به طور عمده به معرفی و بررسی خود نهج البلاغه پرداخته در حالی که هدف اصلی این اثر برنامه‌ریزی برای آشنایی با کل متن این اثر شریف است.

البته مقدمات این مجموعه برای نخستین بار در سال ۱۳۷۷ فراهم شد. در آن زمان صاحب این قلم در گروه دروس عمومی، درس متون اسلامی تدریس می‌کرد و برای آشنایی بیشتر دانشجویان جزوه راهنمای پژوهش در نهج البلاغه^۱ را تهیه کرد و در نیمسال دوم همان سال این جزوه به صورت کتابچه‌ای چاپ و منتشر شد. از همان زمان تا ۱۳۹۴ به طور مرتب یادداشت‌هایش را کامل می‌کرد تا اینکه به صورت فعلی درآمد.

۱. شناسه کتابشناختی اثر یادشده چنین است: قنبری، بخشعلی، راهنمای پژوهش در نهج البلاغه، تهران، به‌دید ۱۳۷۷.

نگارنده طرحی برای آموزش نهج البلاغه تنظیم کرده و آن را در قالب مجموعه پنج جلدی ارایه خواهد کرد که با عنوان مشترک «درس نامه نهج البلاغه» تنظیم شده است که در جلد اول به بررسی بیرون شناخت نهج البلاغه می پردازیم؛ در جلد دوم به درون شناخت دور نخست؛ جلد سوم به درون شناخت متوسطه و جلد چهارم به درون شناخت پیشرفته و سرانجام به تفسیر موضوعی نهج البلاغه خواهیم پرداخت.

با توجه به مطالب یادشده صاحب این قلم اقدام به تهیه این اثر کرد تا با بهره گیری از تجربیات آموزشی بیست سال گذشته گامی در گسترش فرهنگ نهج البلاغه برداشته باشد. این مجموعه در طی شش نیمسال (به این ترتیب که جلد اول تا جلد چهارم هر کدام در یک نیمسال جلد پنجم در دو نیمسال) تدریس خواهد شد. در این دوره تقریباً سه ساله، نهج البلاغه آموزش داده و رانست مراحل مقدماتی و پیشرفته آشنایی با این کتاب شریف را پشت سر بگذارد و بعد از آن می تواند به عنوان معلم و یا محقق نهج البلاغه به کار خود ادامه دهد.

اما جلد حاضر از این مجموعه پنج جلدی در نه فصل تنظیم شده که هر یک از فصول یادشده باید در چند جلسه به تشخیص مدرس آموزش داده شود. آشنایی با زندگی علی^(ع)، گزارش زندگی سیدرضی^(ره)، روند شکل گیری نهج البلاغه، گزارشی از محتوای نهج البلاغه، روش های بیانی نهج البلاغه، نسخه ها، ترجمه ها، شرح های معروف و معتبر بخش هایی از مطالب این اثر را به خود اختصاص داده اند. تمام مطالب یادشده جهت و جنبه آموزشی دارند. بخش اخیر به لحاظ آموزشی مهم تر از سایر بخش هاست؛ زیرا نهج البلاغه آموز طی آن عملاً با روش بیان نهج البلاغه آشنا می شود و می تواند با استناد به آن خود را آماده ورود به دوره میانی سازد. خلاصه اینکه نهج البلاغه آموز با گذراندن دوره حاضر می تواند به اهداف ذیل دست یابد:

۱. آشنایی با زمینه های پیدایش نهج البلاغه که در قالب عناوین زندگی علی^(ع) و سید رضی^(ره) بیان شده است.

۲. آشنایی با روش‌های بیانی نهج‌البلاغه که در طی آن نهج‌البلاغه آموز می‌تواند با چگونگی بیان حضرت علی^(ع) آشنایی کافی پیدا کند به‌حدی که بتواند سخنان نهج‌البلاغه را از سایر سخنان آن حضرت و سخنان دیگران تمییز دهد.

۳. آشنایی اجمالی با اسناد نهج‌البلاغه.

۴. آشنایی اجمالی با ترجمه‌ها و شرح‌های معتبر.

در اینجا ذکر این نکته لازم است که از این کتاب شریف ترجمه‌های زیادی در دست است اما به‌زعم نگارنده در میان این ترجمه‌ها با عنایت به دو معیار روان و امانتدار بودن سه ترجمه زیر از بقیه بهتر است. ۱. نهج‌البلاغه ترجمه مترجم برجسته حسین استادولی؛ ۲. نهج‌البلاغه ترجمه استاد محمد مهدی جعفری؛ ۳. نهج‌البلاغه ترجمه آیت‌الله مکارم شیرازی. نگارنده از میان این سه ترجمه، ترجمه حسین استادولی^۱ را بر بقیه ترجیح داده و اگر ترجمه‌ای ذکر کرده عموماً از این منبع بهره گرفته است. به‌اینکه در مواردی در این ترجمه نیز نارسایی در انتقال مفهوم به چشم بخورد که در آن موارد در ترجمه تصرفی به عمل آورده است.

ذکر این نکته شاید مفید به نظر برسد که این کتاب در واقع کامل‌شده‌ی راهنمای پژوهش در نهج‌البلاغه است که برای اولین و آخرین بار در سال ۱۳۷۷ در نشر به‌دید و در سه‌هزار نسخه به زیور طبع آراسته شد، اما اکنون که به آن نظر می‌افکند آن را شایسته نام بلند نهج‌البلاغه نمی‌بینم، در نتیجه وسعم را به‌کار گرفتم تا آن کارنامه را کامل و به علاقه‌مندان عرضه کنم. خلاصه اینکه آن جزوه چهل و هشت صفحه‌ای (راهنمای پژوهش در نهج‌البلاغه) اکنون در قالب چهار جلد درس‌نامه نهج‌البلاغه درآمده که به خوانندگان و نهج‌البلاغه‌آموزان تقدیم می‌گردد.

شک نیست که تألیف یک کتاب بدون مساعدت دیگران حاصل نمی‌شود. از این جهت جا دارد از راهنمایی‌های استاد مصطفی دلشاد تهرانی و نیز فاضل ارجمند و دوست گرانمایه‌ام محمد مهدی علیقلی سپاسگزاری کنم، نیز از همسر مهربانم که همواره در

۱. نک: نهج‌البلاغه، ترجمه حسین استادولی، تهران: اسوه ۱۳۸۵.

نگارش هر اثری مددکارم بوده و در این اثر هم مشقات بسیاری را تحمل کرده است
 سپاسگزاری ویژه داشته باشم. همچنین نمی‌توانم از مساعی بی‌دریغ و دلسوزانه
 سرکارخانم معصومه فاطمی یاد و سپاسگزاری نکنم که اگر کوشش‌های بی‌دریغ وی نبود
 شاید این اثر به طبع نمی‌رسید. به‌علاوه از سرکارخانم سپیده سیدفرجی، ویراستار این اثر و
 سرکارخانم زهرا خانجانی هم باید سپاسگزار باشم و در آخر از حروف‌نگار محترم
 سرکارخانم طیبه فاطمی هم تشکر به عمل می‌آورم. به‌علاوه از دوستان خوبم آقایان حاج
 عباس فاضلی و نورمحمدی که سالیانی است از لطفشان در استفاده از امکانات پژوهشگاه
 علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی بهره‌مند بوده‌ام سپاسگزاری به عمل
 می‌آورم.